

Kitap Tanıtımı

OSMANLI AVRUPASI'NDAN YAPILAN GÖÇLERİN BALKAN TÜRKLERİ TARİHİ VE TOPLUMU PERSPEKTİFİNDEN GENEL ANALİZİ

H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç*,
Kum Saati Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2001, 397 sayfa.

Recep ÇELİK*

Göç ve göçmen meselesi Türkiye'nin son üç yüz yıllık tarihindeki en önemli problemlerin başında gelmektedir. Çünkü günümüz Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki demografik yapı bu göçler sayesinde şekillenmiştir. Göç kelimesinin kökü itibarıyla göçmeyi, yıkılmayı, insanın köküyle bağının koparılmasını da içinde barındırmaktadır. İnsanın hayat hakkını elinde görme, boyun eğdirme, göç, şiddet kullanma ve son aşamasında savaş olarak şekillenen silsilenin belki de en haysiyetsiz merhalesi göçe zorlamadır.

Göç kişinin yeni şartlara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla ya da tabii, iktisadi, siyasi ve benzeri zorunluluklar sonucunda yaşadığı toplumu ve sosyal çevreyi değiştirmesi, bir başka çevreye yabancı olduğu çevre ve insan topluluğuna katılma hadisesidir. Göçü toplumdaki diğer yer değiştirmelerden ayıran başlıca ölçü göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleşim yerinde yeni sosyal ve ekonomik ilişkilerini kurmasıdır. Bu noktada iç göç ve dış göç olarak temel tanımlaması yapılan kavramın kitapta incelenen kısmı uluslar arası boyutta olan dış göç meselesidir. Bu dış göç meselesinden eserin adından da anlaşılacağı gibi, Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik olan göçler incelenmiştir.

Eser 4 bölümden meydana gelmiştir. Geniş bir bibliyografyayı ihtiva eden eserin ana kaynaklarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belge fonları teşkil etmiştir. Bunlardan en önde gelenleri Babıali Evrak Odası belgeleri, Dahiliye Nezâreti kalemleri, Meclis-i Vükelâ mazbataları, Kavanîn ve Nizamât defterleridir. Müellif "Önsöz"de (s. 17-20) göçün tarifi, etkileri ve bu konuyu niçin çalışma gereği duyduğunu ifade ederek mevzua girmektedir.

* Dr., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

"Kaynakların Değerlendirilmesi" (s. 21-24) kısmında, ortaya konan eserin konusu hakkında yeterli çalışma bulunmadığı izah edilerek istifade edilen vesikaların niteliği ve tetkikler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Özellikle diğer araştırmacıların ulaşamadığı birinci elden kaynak olan arşiv belgelerinin değeri ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

"Giriş"te (s. 25-28) Osmanlı Devleti'nin muhacir politikası, iskân siyaseti ve Balkanlar'ın tarih boyunca stratejik yapısı ortaya konulmuş, özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a geçmesi ve buralara Anadolu'dan getirdiği halkı yerleştirmesi özet olarak verilmiştir.

I. Bölüm "*Balkan Harbi ve Göç*" (s. 31-95) başlığını taşımakta ve dört kısma ayrılmaktadır: Birinci Kısım'da "*Rumeli'den İlk Göçlerin Tarihi*" yer almakta ve söz konusu göçlerin tarihî serüveni detaylıca işlenmektedir. İkinci Kısım "*1877-1878 Harbi'nden Balkan Harbi'ne kadar Olan Dönem*" adı altında incelenmekte ve tarihimize '93 Harbi' olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaşanan göç hadiseleri ve mezâlimler üzerinde durulmaktadır. Bu konu hakkında istatistikî bilgilere yer verilmektedir. Söz konusu savaş sonrası Osmanlı'nın Avrupa'daki en ileri karakolu olan Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ilhaki ve yaşanan trajik göçlerin boyutları gözler önüne serilmektedir. Ayrıca Girit hadisesinden sonra yaşanan göç dalgalarının Osmanlı Devleti'nde meydana getirdiği yeni sıkıntılar ve Girit muhacirlerinin Anadolu'daki iskân bölgeleri üzerinde de ayrıntılı bir inceleme yer almaktadır. Yine bu bölümde Balkan Harbi öncesi Osmanlı Devleti'nin dinî ve etnik yapıya dayalı Avrupa nüfusu ile Balkan devletlerinin savaş öncesi yüzölçümleri istatistikî olarak belirtilmektedir. Üçüncü Kısım "*Balkan Harbi*" başlığını taşımakta olup burada Balkan Harbi'nin sebepleri üzerinde durulmuş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın, kendi çıkarları ile Balkan devletleri üzerindeki kışkırtıcı tavırlarına özet olarak değinilmiştir. Bu arada Balkan devletlerinin aralarında ittifak oluşturmaları da sebepleriyle birlikte anlatılmıştır. Daha sonra ise Balkan harplerinin başlamasından önce Osmanlı Devleti'nin eksikliklerini giderme noktasındaki başarısızlıkları ve alması gerektiği halde alamadığı tedbirler ayrı ayrı zikredilmiş, mağlubiyet ve düşman ordularının Çatalca'ya dayanması ve sonrasında yapılan anlaşmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Balkan harplerinin kaybedilmesinin askerî, politik, sağlık, erzak ve diğer sebepleri de yine bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Harp neticesinde Balkan Savaşı'na katılan devletlerin kayıp ve kazançları tablo halinde verilerek '*artık Osmanlılık düşüncesinin sona erdiği, ulus devlete giden yolun açıldığı ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı gözden çıkardığı*' vurgulanmıştır. Dördüncü Kısım "*Sivil Halka Yapılan Mezâlim ve Göç Süresi*" başlığını taşımaktadır. Bu kısmın ilk sayfalarında göçün sebepleri ve Balkanlar'da göçü körükleyen Rusya'nın

panislavist ve Türk düşmanlığı siyaseti örnekleriyle ortaya konmakta ve bu konuda 23 Eylül 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın:

"Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa kavimleri arasında Türklere karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Batı zihniyetine yerleşmiş bu fikirler hususî bir zihniyet meydana getirmiştir... Avrupa'da Türk'ün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren gelişime gayr-i müsait birisi olduğu zannedilmektedir" şeklindeki sözlerine dikkat çekilmektedir (s. 61).

İlerleyen sayfalarda ise sivillere uygulanan mezâlime değinilmiş, Balkan harpleri sırasında ve sonrasında yaşanan zulümlerin XIX ve XX. yüzyılın en acılı dramlarından biri olduğu ve dünya tarihinde emsali az görülen bu zulümlerin Osmanlı'nın Balkanlar'dan geri çekilme süreciyle başladığı ve günümüze kadar da devam ettiği haklı bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca Türklerin sahip oldukları topraklardan nasıl koparıldıklarına da yer verilmiştir. Yine başlıklar halinde Balkanlar'daki zulmün anatomisi çıkartılıp kimin kime ne kadar zulüm yaptığı ve ne kadar insanın hayatına son verdiği, tarihî süreç içerisinde rakamlar ve fotoğraflarla desteklenerek ortaya konulmuştur. Balkan Harbi esnasında gerçekleşen göçlerin en önemli sebeplerinden birinin de dinî baskılar olduğu özellikle altı çizilerek verilmiştir. Bu bölümde din değiştirme konusunda yapılan baskılar, kabul etmeyenlere uygulanan zulümler ve neticede göçmek zorunda kalan insanların trajik hikâyeleri anlatılmıştır. Ayrıca göç esnasında insanların can korkusuyla kaçışmaları ve yollarda soğuk, hastalık ve yetersiz beslenme sonucu hayatlarını kaybetmeleri önemle vurgulanmıştır. Son olarak da yapılan mezâlîm ve göçün bilançosu bütün açıklığıyla ortaya konmuş, özellikle savaş öncesi ve sonrası karşılaştırmalar yapılarak göç ve kayıplara rakamsal olarak dikkat çekilmiştir.

II. Bölüm "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti" (s. 99-222) başlığını taşımakta ve dört kısma ayrılmaktadır. Birinci Kısımın ilk satırlarında yer alan "*Balkan Harpleri Öncesindeki Genel İskân Siyaseti*" ara başlığında, Avrupa'nın stratejik noktalarına göçmenlerin nasıl yerleştirildiği ele alınmış, bu arada konuyla ilgili çeşitli örneklerle yer verilmiştir. Daha sonra ise, Rumeli'den göçen Müslüman tebaa arasında en önemli üç unsurun Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklar olduğu belirtildikten sonra Türklerin hangi illere yerleştirildiği geniş olarak verilmiş; Arnavut, Boşnak ve diğer unsurların iskânları da ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yine bu kısımda uygulanan iskân politikası ele alınarak göz önünde bulundurulmuş kriterlere ayrıca değinilmiştir.

Devam eden sayfalarda İttihat Terakki Cemiyeti'nin temel politikasından olan Türkleştirme politikası gereği, önce 1913 Türk-Bulgar Mübâdelesi'ne yer verilmiş, 1914 Osmanlı-Yunan Mübâdelesi'yle bu konuya devam edilmiştir. Neticede 1923 Mübadelesi uyarınca göç ettirilen Rumların sayısı istatistikî olarak verildikten sonra genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Buna ilaveten devletin muhacir meselesinde yaşadığı zorluklar ve uygulanan politikalar detaylı olarak ele alınmıştır. *İskân-ı Muhacirîn Nizâmnamesi* gereği kurulan Muhacirîn İdaresi'nin elinde gerekli istatistikî bilgilerin bulunmaması yetersizliği ve problemi çözmedeki başarısızlığına da değinilmiştir. Ayrıca muhacir ve mülteci ayırımı ve vatandaşlığa kabulde güdülen siyasete yer verilmiş, muhacir-mülteci kavramları ve devletin muhacirlere yardımı, mültecilere ise yardım yapmadığı belgeler ışığında verilmiştir. Muhacirlere devlet tarafından yapılan kolaylıklar da belirtilmiştir. Bu arada muhacirlerle ilgili kurulan komisyon ve müdüriyetlerin isim ve kuruluş tarihleri ve çalışmaları tablo halinde verilmekle yetinilmeyip Rumeli Muhacirîn-i İslâmiye Cemiyeti'nin kuruluş gayesi çalışmaları ve gelirleri hakkında da okuyucuya geniş çaplı bilgiler sunulmuştur.

Bununla birlikte muhacirlerin nakledilmeleri konusunun da ele alındığı eserde her şeylerini kaybetmek pahasına, sadece canlarını kurtarmak için göç eden insanların göç ve sonrasında yaşadıkları zorluklar; demiryolu ile yapılan nakiller ile karşılaşılan zorluklar tek tek anlatılmıştır. Bu konu üzerine verilen bir örnekte, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında İngiltere'nin Edirne Konsolosu Blunt'un, 1 Şubat 1878 tarihli raporundaki: "*Ellerinde trenle binme izni olanlar bir küçük yer ya da köşeciğe zıplamaya hazır durumda; zorlukla yer bulabilenler vagonlardan yerleri kapılacak diye kesinlikle ayrılmıyorlar ve orada dışkılıyorlar. Bu yüzden koku akla hayale gelmeyecek derecede kötü ve çiçek hastalığı dahil, görülen bulaşıcı hastalıkların en önemli sebebi de budur*" sözlerine dikkat çekilmektedir (s. 163).

Denizyolu ile yapılan nakillerin nereden nereye yapıldığı ve karşılaşılan zorluk ve yetersizliklerle nakiller esnasında ortaya çıkan problemler teferruatlı olarak verilmiş ve fotoğraflarla da pekiştirilmiştir. Yine muhacirlerin iskânına yönelik olarak iskân meselesinin devamlılığı ile iskân bölgelerine verilen isimler örneklerle belirtilmiştir. Bu kısmın sonraki sayfalarında iskân meselesinde alınan tedbirler tek tek belirtilmiş ve bu hususta görevli cemiyet ve komisyonların adları bir bir verilmiştir. Devletin, muhacirleri iskân ederken uyguladığı temel prensiplere dikkat çekilmiş ve onları tüketici durumdan üretici duruma getirmek için yapılan çalışmalar sıralanmıştır. Ayrıca muhacirlerin iskân oldukları bölgelerle alâkalı olarak onların yerleştirildikleri vilayetler ve bu yerlere iskân edilen göçmenler rakamlarla ifade edilmiş, tarihî süreç içinde nerelere nerelerden muhacir geldiği sayı, tablo ve fotoğraflarla geniş olarak gösterilmiştir.

Bu kısmın en önemli bölümlerinden biri şüphesiz ki muhacirlere yapılan sosyal yardım konusu olmuştur. Devletin muhacirlere yaptığı arazi, emlak, iase ve diğer yardımlarla onları işe yerleştirme ve meslek edindirme, önceki mesleklerine uygun olarak istihdam etme hususuna geniş olarak yer verilmiştir. Geldikleri yerlerdeki hukuklarının korunması için devletin yaptığı çalışma ve girişimlere de ayrıca değinilmiştir. Bunlara ek olarak devletin Selanik'te kalan muhacirlere yaptığı yardımlardan da bahsedilmiştir. Diğer taraftan muhacirlere cemiyetler ve halk tarafından yapılan yardımlar anlatılmıştır. Burada da hangi sivil toplum kuruluşunun ne kadar yardım yaptığı belgeler ışığında incelenmiştir. Son olarak ise muhacirlere, ülke dışından yapılan yardımlar söz konusu edilmiş ve burada da mümkün mertebe ayrıntıya girilmiştir.

III. Bölüm “Muhacirlerle İlgili Problemler” (s. 225-272) başlığını taşımakta ve beş ana kısımdan oluşmaktadır. İlk Kısım'da, iskân mahallerinde sosyal hayat konu edilmektedir. Devlet tarafından yerleştirilen muhacirler ile yerleşik halk arasında ortaya çıkan problemler ve çözüm yollarına değinilmiştir. Bu arada yerleşik halkın muhacirler hakkında yaptıkları şikâyetler ve bu şikâyetlerin devletçe nasıl çözüme kavuşturulduğu meselesine yer verildikten sonra muhacirlerin yerli halka verdikleri zararlarla farklı bir kültürden gelmeleri sebebiyle toplumsal uyumsuzluk örnekleri de geniş olarak anlatılmıştır. Buna karşılık muhacirlerin yerli halktan gördüğü zararlar da ihmal edilmemiştir.

İkinci Kısım muhacir öğrencilerin eğitimine ayrılmış olup bu hususta karşılaşılan problemler geniş olarak izah edilmiştir. Üçüncü Kısım muhacirlerin sağlık meselesine tahsis edilmiştir. Muhacirler arasında baş gösteren bulaşıcı hastalıklar ayrıntılı olarak incelenmiş, nerelerde görüldüğü ve ne türlü tedbirler alındığı teferruatıyla belirtilmiştir. Ayrıca bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için Avrupa'dan yapılan yardımlar, su kaynaklarının korunması ve muhacirlerin ölüm raporlarına da bu kısımda rastlanmaktadır. Dördüncü Kısım, muhacirlerin o günler için en önemli ayrıntılardan biri olarak göze çarpan askerlik meselesine ayrılmış ve bu husus çok geniş bir şekilde ele alınarak varılan çözüm yöntemleri ortaya konmuştur. Beşinci Kısım muhacirlerle ilgili mâlî meselelere ayrılmıştır. El ve avucunda hiçbir şeyi olmayan muhacirlere, devletin gösterdiği kolaylık ve muafiyetler bu bölümün konusu olmuştur.

IV. Bölüm “Türkiye Cumhuriyeti Dönemindeki Göçler” (s. 275-335) mevzuunu işlemektedir. Bu dönemde Türk ve Müslüman nüfusun artırılması hususunda bizzat devletin işlemiş olduğu gayretli tutum ve davranışlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine bu bölümde iller bazında Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan göçler tarihî veri ve sayılarla tablo halinde sunulmuştur.

Birinci Kısım 1923 Nüfus Mübadelesi ve Yunanistan'dan yapılan diğer göçlere ayrılmıştır. Mübadele öncesi genel durum, mübadele hazırlıkları ve

yapılan çalışmaların yanı sıra Lozan barış görüşmeleri ve mübadele meselesinin nasıl çözümlendiği, bu uygulama için kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kuruluş çalışmaları ve iskân alanlarının tespiti için yapılan planlara da yer verilmiştir. Mübadele göçmenlerinin Türkiye'ye nakilleri, iskânda karşılaşılan zorluklarla barınma ve beslenmede karşılaşılan meselelere de değinildikten sonra Anadolu Rumları'nın Türkiye'den ayrılışları ve Yunanistan'da karşılaştıkları zorluklar ve dışlanmaları da örnekleriyle aktarılmıştır. Yine mübadele göçmenlerinin sosyal durumları, 1923 Mübadelesi ve Yunanistan'dan Türkiye'ye gerçekleşen diğer göçlere değinilmiştir.

İkinci Kısım Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler konusuna ayrılmış ve göç süreci bu kısımda fotoğraf ve istatistiklerle ayrıntılı olarak işlenmiştir. Üçüncü Kısım'da Yugoslavya'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen göçlerden bahsetmektedir. Yugoslavya'dan Türkiye'ye yapılan göçler de yine sebepleriyle birlikte fotoğraf ve istatistiklerle sunulmuş ve konu edilmiştir. Dördüncü Kısım'da ise Romanya'dan Türkiye'ye yapılan göçler üzerinde durulmuştur.

“Sonuç” bölümünde ise yazar, şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Balkan ülkelerinden göç halen devam etmekte ve söz konusu göçün kesintiye uğraması mümkün görünmemektedir. Göç meselesinde ülkemizde yeterince ilmî araştırmalar yapılmamaktadır. Devlet bu konuda köklü politikalar üretmemektedir. Oysa bizzat devletçe yapılması gereken en önemli iş, ilmî çalışmalar ışığında göçü durdurmak, soydaş ve dindaşlarımızın buldukları ülkelerde rahat etmelerini sağlayacak şekilde kapsamlı politikalar geliştirmek olmalıdır. Bu çerçevede Türkiye'nin Balkanlarla ilgilenmesi gerekmektedir. Balkanlar'daki Türk ve Müslüman unsurları barış zamanında himaye edici politikalar uygulanmalı, onların ekonomik, kültürel, siyasi örgütlenme ve diğer alanlardaki gelişmeleri sağlanmalıdır. Ancak bu çalışmalarla göç kısmen önlenebilir”.

Kitabın “Ekler” bölümünde yazarın önemli gördüğü bazı ilave bilgilere yer verilmiştir. “Bibliyografya” kısmında ise belge ve kaynaklar tasnif edildikleri halde sıralamaya tabi tutulmuşlardır.

Kitabın değerini artıran önemli özelliklerinden biri “Dizin” çalışmasına yer verilmiş olmasıdır. Özellikle inceleme ve araştırma türü eserlerde dizinin bulunması eserlere ayrı bir zenginlik sağlamaktadır. Bu yönüyle de yazarı kutlamak gerekir.

Değerli araştırmacı H. Yıldırım Ağanoğlu'nun büyük bir emek ve sabırla hazırladığı bu güzel eser, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise her döneminde “baş ağrısı” olmaya devam eden göç ve iskân konusuna tarihî bir ışık tutması açısından önemli katkılar sağlayacak

niteliktedir. Maalesef bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların az ve yetersizliği dikkate alındığında, bu çalışmayı kendi alanındaki önemli bir boşluğu doldurma yönünde ciddi bir adım olarak görmemek mümkün değildir.

Milletlerinin tarih boyunca geçirdikleri istihâleleri görmek, okumak ve izlemek isteyenler bu ilmî çalışmaya başvurabilirler.

ÖZET**OSMANLI AVRUPASI'NDAN YAPILAN GÖÇLERİN
BALKAN TÜRKLERİ TARİHİ VE TOPLUMU PERSPEKTİFİNDEN
GENEL ANALİZİ**

Balkan ülkelerinden göç halen devam etmekte ve söz konusu göçün kesintiye uğraması mümkün görünmemektedir. Göç meselesinde ülkemizde yeterince ilmî araştırma yapılmamaktadır. Hükümetler bu konuda köklü politikalar üretememektedir. Oysa bizzat devletçe yapılması gereken en önemli iş, ilmî çalışmalar ışığında göçü durdurmak, soydaş ve dindaşlarımızın buldukları ülkelerde rahat etmelerini sağlayacak şekilde kapsamlı politikalar geliştirmek olmalıdır.

Bu çerçevede Türkiye'nin Balkanlar'la ilgilenmesi gerekmektedir. Balkanlar'daki Türk ve Müslüman unsurları barış zamanında himaye edici politikalar uygulanmalı, onların ekonomik, kültürel, siyasî örgütlenme ve diğer alanlardaki gelişmeleri sağlanmalıdır. Ancak bu çalışmalarla göç kısmen önenebilir.

ABSTRACT**GENERAL ANALYSIS OF MİGRATION FROM OTTOMAN
EUROPE IN THE FRAME OF HISTORY AND SOCIETY OF BALKAN
TURKS**

Migration from the Balkans continues to the present day and it appears that it is not possible to come to an end . It is a fact that the issue of migration has not been studied satisfactorily in our country. Governments are not able to create constant policies concerning this issue. The most important activity to be done by governments is to develop comprehensive policies to end migration, and to ensure security of our consanguineous and coreligionists in the countries where they live, today. Therefore, Turkey must be naturally interested in the Balkans, protective policies must be carried out for the Turkish and Muslim population in these countries. Their economic, cultural, and political organizations must be ensured and protected. In this way, migration may partially be prevented, and the number of migrants deduced.

Anahtar Sözcükler (Key Words):

1-Göç: Migration, 2-Osmanlı Devleti: The Ottoman State,

3-Göçmen: Migrant, 4-Balkanlar: The Balkans,

5-Rumeli: Rumeli, 6-İskan: Settlement